

ВРЪЗКИ МЕЖДУ ПРЕДПОЧИТАНИЯТА НА АНКЕТИРАНИ БЪЛГАРИ КЪМ КОНКУРИРАЩИ СЕ ТЕМПОРАЛНИ ФОРМИ В ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ФАКТОРА ВИД СПЕЦИАЛНОСТ

Проф. д.ф.н. Красимира Алексова, доц. д-р Данка Апостолова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В настоящата публикация се представят и анализират резултатите от изследвания за установяване на статистически значими връзки между фактора *вид специалност според наличието или отсъствието на специализирани езиковедски познания* (определен като независима променлива) и *предпочитанията* на 3166 анкетирани, носители на българския език като първи, *към конкуриращи се темпорални глаголни форми в подчиненото изречение* (определени като зависими променливи), когато контекстът в 14 сложни съставни изречения с подчинени определителни или с подчинени обстоятелствени изречения за време, за условие или за начин благоприятства настъпването на синтагматична (контекстуална) неутрализация на опозиции по темпорални признаци, изграждащи значенията на времената в съвременния български език.

Ключови думи: съвременен български език; време на глагола; главно и подчинено изречение; синтагматична (контекстуална) неутрализация; Хи-квадрат анализ; социално-демографски фактори; вид специалност; перцептуална лингвистика

1. Въведение

Настоящата работа се основава на теоретични и емпирични наблюдения, които доказват, че най-вече в подчинени определителни и в подчинени обстоятелствени изречения за време или за условие може да се яви не само глаголната форма, изискваща се при темпорално и логическо съгласуване на времената в сложното изречение, но и друга форма, носеща по-малко семантични признаци на категорията *време* в съвременния български език. Причината, обуславяща това явление, е въздействието на контекста, изразил чрез лекси-

кални или граматически средства темпоралните признаци, които би трябвало да бъдат поети от глагола в подчиненото изречение. От гледна точка на теорията на граматическите опозиции на Г. Герджиков, която се възприема в тази публикация, появата на граматическа форма, носеща даден признак (т.е. на немаркирания член на опозицията), вместо носещата този признак форма (т.е. вместо маркирания член) е следствие от синтагматична (контекстуална) неутрализация (за нея вж. Gerdzhikov 2013b, pp. 73 – 78) на граматически опозиции под въздействието на контекста, при което немаркираният член се явява в аloseмантичния вариант на родовата си подстойност (срв. Gerdzhikov 2013b, pp. 75 – 76). В няколко свои труда Г. Герджиков конкретизира вижданията си за синтагматичната неутрализация на граматически опозиции с примери за категорията *време* в българския език (напр. Gerdzhikov 1976, 2013a, 2013c), които следва да влязат в настоящата работа. Без да изхождат от тази теория, и други учени, напр. В. Станков (Stoyanov, ed. 1983, pp. 296, 322, 331, 341), Р. Ницолова (Nitsolova 2008, pp. 278, 284, 296 – 298) и П. Пашов (Pashov 1999, pp. 159, 161 – 162) описват случаи най-вече в сложни съставни изречения с подчинени определителни и с обстоятелствени за време или за условие, в които темпоралната форма в подчиненото изречение семантично поема функциите на друго време.

Като се опираме на наблюденията на посочените учени¹, поради изискванията към обема на публикациите предметът на настоящата работа е стеснен до представяне и анализ на статистически значими връзки само между един от седемте проучени за целите на изследването социално-демографски признаци на респондентите – *вид специалност според наличието или отсъствието на специализирани езиковедски познания* на 3166 анкетирани, носители на българския език като първи, и *техните предпочитания към конкуриращи се темпорални глаголни форми в 14 подчинени изречения*, в които поради влиянието на контекста в сложни съставни изречения с подчинено определително или с подчинени обстоятелствени изречения за време, за условие или за начин е възможно настъпването на синтагматична неутрализация, водеща до замяна на формата за време, носещо повече темпорални признаци, от форма, маркирана с по-малко признаци. В повечето подбрани сложни съставни изречения неутрализацията са незадължителни (за obligаторните и факултативните синтагматични неутрализации вж. у Gerdzhikov 2013b, pp. 76 – 77). Това води до съществуването на темпорални варианти в подчиненото изречение, измежду които в единия вид задачи в анкетата респондентите трябва да изберат предпочитаната от тях форма сред предложените като отговор, или – във втория вид задачи – сами, според своя езиков усет, да създадат темпорална форма на глагол, посочен в скоби. Двата вида задания се различават по това, че при избор от предварително предложени форми отговорът на анкетирания би могло да бъде повлиян от предложените конкуриращи се темпорални вари-

анти, което да е провокирало преосмисляне на предпочитанието, докато при самостоятелно създаване на темпорална форма респондентът се води предимно от езиковия си усет, който е обвързан и с езиковия узус.

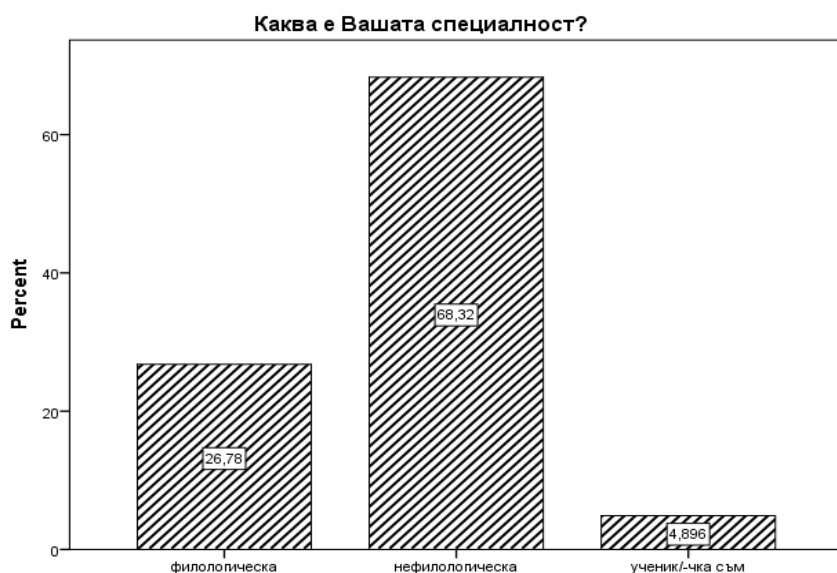
Изследването на предпочитанията и езиковия усет на съвременни българи чрез анкетни допитвания поставя акцент не само върху автора на изказването, но и върху реципиента, т.е. фокусът е върху това как той възприема езиковите феномени, и конкретно в случая какви са неговите предпочитания при наличие на конкуриращи се темпорални варианти в подчинените изречения поради въздействието на контекст, благоприятстващ синтагматична неутрализация на опозиция или опозиции, изграждащи българската темпорална система. Това присъединява настоящата работа към едно ново направление в езикознанието – перцептуалната лингвистика. Конкретната цел на тази публикация е изследването на влиянието на *вида специалност* на респондентите – родноезикови носители, върху интересувания ни феномен в съвременния български език.

2. Данни за анкетното проучване

Анкетното допитване е проведено през периода януари – април 2024 г. чрез онлайн формуляр на Google Forms. Разпространявано е чрез социални мрежи, имейли и други дигитални приложения, което означава, че се реализира по метода на отзовалите се. Анкетата не е национално представителна, тъй като не се основава на представително установени извадки по определени социално-демографски характеристики на езиковите носители. Броят на включилите се в нея 3166 респонденти обаче е висок и получените резултати предоставят добра възможност за значими наблюдения, които биха могли да послужат като надеждна основа за необходимите анализи и обобщения.

Избраните социално-демографски характеристики на респондентите, определени за целите на изследването като независими променливи, са следните: *пол; възраст; степен на образование; вид специалност според наличието или отсъствието на специализирани езиковедски познания; място, в което респондентът е живял през първите 7 години; място, в което е пребивавал най-дълго време; вид по големина на населеното място на постоянното местоживее*не. Поради изискванията за обема на публикациите тук представяме разпределението на анкетираните само по признака *вид специалност*, влиянието на който е предмет на тази работа.

Поради очакването, че би съществувала разлика между предпочитанията на анкетираните с различна степен на езиковедски познания към конкуриращи се темпорални форми в подчинени изречения, избрахме влиянието на признака *вид специалност* да бъде изследвано в следните равнища: *филологическа специалност, нефилологическа специалност и ученик/-чка без придобита специалност*. На граф. 1 се вижда, че нефилолозите (68,32%) значително преобладават над филолозите (26,78%) и учениците без специалност (4,896%).

Графика 1. Разпределение на респондентите по вид специалност

В изследването се възприема виждането, че темпоралните признаци, изграждащи значенията на времената в съвременния български език, и опозициите, в които те участват, са: *индиректност* (друг термин – *относителност*) – ориентация на действието или резултата от него към миналия момент (ММ), *предходност* на действието или на резултата от него спрямо акта на комуникацията (АК) или спрямо ММ, *следходност* на действието или на резултата от него спрямо АК или спрямо ММ и *перфектност* (друг термин – *результативност*) – изразяване на резултат, последица, постакионен период на действието.

В колоните на табл. 1 са представени 14-те сложни съставни изречения; видът на задачата; темпоралните варианти на съответния глагол при отсъствие и при наличие на синтагматична неутрализация в конкретното подчинено изречение; неутрализиращата се опозиция или опозиции (в италик) и процентът на получените отговори за всеки темпорален вариант.²

Таблица 1

Изречение	Вид на задачата	Варианти без и с неутрализация на темпорална/-и опозиция/-и и проценти респонденти, избрали съответния вариант
<i>Иван спокойно стоя и чака, докато всички ...</i>	избор от форми	Ао ³ <i>пристигнаха</i> – без неутрализация – 24,1% С <i>пристигнат</i> вм. Ао – <i>предходност : непередходност</i> – 75,9%
<i>Иван, Катя и Петър изчакаха в хижата, докато силният вятър (спра).</i>	създаване на форма	Ао <i>спря</i> без неутрализация – 40,65% С <i>спре</i> вм. Ао – <i>предходност : непередходност</i> – 57,64% (Отговори с И , П , Пл , Б , С и Ао , друго – под 1% за всяко.)
<i>Ще се обадя довечера, когато ... работа.</i>	избор от форми	Бпр <i>ще съм свършил</i> – без неутрализация – 17.97% Б <i>ще свърша</i> вм. Бпр – <i>перфектност : неперфектност</i> – 1,769% П <i>свършил съм</i> вм. Бпр – <i>следходност : неследходност</i> – 6,033% С <i>свърша</i> вм. Бпр – <i>следходност : неследходност и перфектност : неперфектност</i> – 74,23%
<i>Всеки ще вземе онази тема, която сам преди това (избера).</i>	създаване на форма	Бпр <i>ще е избрал</i> – без неутрализация – 0,316% Б <i>ще избере</i> вм. Бпр – <i>перфектност : неперфектност</i> – 2,211% П <i>избрал е</i> вм. Бпр – <i>следходност : неследходност</i> – 44,13% С <i>избере</i> вм. Бпр – <i>следходност : неследходност и перфектност : неперфектност</i> – 48,1% (Отговори с Ао – 2,843%. Отговори с И , с Пл , с посочени и С , и Б , а и с отговор, необвързан със задачата („друго“) – под 1% за всеки от изброените видове отговори.)
<i>Ако българският цар ... в Родопите, това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин.</i>	избор от форми	БпрвМ <i>щеше да е навлязъл</i> – без неутрализация – 0,347% Пл <i>беше навлязъл</i> вм. БпрвМ – <i>следходност : неследходност</i> – 83,16% БвМ <i>щеше да навлезе</i> вм. БпрвМ – <i>перфектност : неперфектност</i> – 0,442% Бпр <i>ще е навлязъл</i> вм. БпрвМ – <i>индиректност : неиндиректност</i> – 0,19% И <i>навлезеше</i> вм. БпрвМ – <i>следходност : неследходност и перфектност : неперфектност</i> – 12,51% Б <i>ще навлезе</i> вм. БпрвМ – <i>перфектност : неперфектност и индиректност : неиндиректност</i> – 0% П <i>навлязъл е</i> вм. БпрвМ – <i>индиректност : неиндиректност и следходност : неследходност</i> – 1,137% С <i>навлезе</i> вм. БпрвМ – <i>индиректност : неиндиректност, следходност : неследходност, перфектност : неперфектност</i> – 2,211%

Щяха да го сменят, когато (появя се) заместникът му.	създаване на форма	БпрвМ щеше да се е появил – без неутрализация – 0,916% Пл беше се появил в.м. БпрвМ – следходност : неследходност – 1,516% БвМ щеше да се появи в.м. БпрвМ – перфектност : неперфектност – 0,19% Бпр ще се е появил в.м. БпрвМ – индиректност : неиндиректност – 0,284% И проявеше се в.м. БпрвМ – следходност : неследходност и перфектност : неперфектност – 15,16% Б ще се появи в.м. БпрвМ – перфектност : неперфектност и индиректност : неиндиректност – 0,284% П се е появил в.м. БпрвМ – индиректност : неиндиректност и следходност : неследходност – 0,126% С появи се в.м. БпрвМ – индиректност : неиндиректност, следходност : неследходност, перфектност : неперфектност – 79,5% (Без записана конкретна форма, а с отговор „сегашно време“, „аорист“, както и с отговор, необвързан със задачата („друго“) – под 1% за всеки от изброените видове отговори.)
Елена пишеше на компютъра, без да ... клавиатурата.	избор от форми	И поглеждаше – без неутрализация – 3,538% С поглежда в.м. И – индиректност : неиндиректност – 96,46%
Мария четеше някакъв роман, докато (пия) следобедното си кафе.	създаване на форма	И пиеше без неутрализация – 88,53% С пие в.м. И – индиректност : неиндиректност – 10,42% (Отговори с Ао (0,79%); с П (0,032%); с Б (0,063%); със записани форми и за С, и за И (0,126%); с отговор, необвързан със задачата („друго“) (0,032%).
Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден ... извън страната.	избор от форми	БвМ щеше да пътува – без неутрализация – 74,16% И пътуваше в.м. БвМ – следходност : неследходност – 8,465% Б ще пътува в.м. БвМ – индиректност : неиндиректност – 14,59% С пътува в.м. БвМ – индиректност : неиндиректност и следходност : неследходност – 2,78%

Иван винаги се обаждаше, когато (закъснявам) след работа.	създаване на форма	БвМ щеше да закъснее – без неутрализация – 18,64% И закъсняваше в.м. БвМ – следходност : неследходност – 49,53% Б ще закъснее в.м. БвМ – индиректност : неиндиректност – 6,159% С закъснява в.м. БвМ – индиректност : неиндиректност и следходност : неследходност – 24,19% (Отговори с Ао (0,095%), с П (0,126%), с Пл (0,032%), с Бпр (0,063%), със записани форми и за И , и за БвМ (0,569%); с отговор, необвързан със задачата („друго“) – 0,6%.)
Вие знаехте за случилото се, преди аз да ви	избор от форми	Пл бях съобщил/-а – без неутрализация – 18,6% И съобщях в.м. Пл – перфектност : неперфектност – 0,316% П съобщил/-а съм в.м. Пл – индиректност : неиндиректност – 23,18% С съобща в.м. Пл – индиректност : неиндиректност и перфектност : неперфектност – 57,9%
Милена пишеше писмото, преди да я (повикам).	създаване на форма	Пл (всички форми) – без неутрализация – 6,76% И (= Ао) (1 ед. ч. и цялото мн. ч.) в.м. Пл – перфектност : неперфектност – 2,24% И повикаше, -ше (2 и 3 л., ед. ч.) в.м. Пл – перфектност : неперфектност – 0,16% П повикал/-а съм в.м. Пл – индиректност : неиндиректност – 0,82% С (всички форми) в.м. Пл – индиректност : неиндиректност и перфектност : неперфектност – 88,85%
Ако утре ..., моля те първо да почистиш стаята си.	избор от форми	Б ще излизаш – без неутрализация – 60,87% С излизаш в.м. Б – следходност : неследходност – 39,10% (Отговор, необвързан със задачата („друго“) – 0,032%.)
Ако (подготвя) утре документите, моля те да ми ги пратиш преди 12 часа.	създаване на форма	Бпр ще си подготвил/-а – без неутрализация – 0,411% П подготвил/-а си в.м. Бпр – следходност : неследходност – 4,075% Б ще подготвиш в.м. Бпр – перфектност : неперфектност – 14,06% С подготвиш в.м. Бпр – следходност : неследходност и перфектност : неперфектност – 80,04% (Отговори с Ао (0,032%), с Пл (0,032%) и с отговор, необвързан със задачата („друго“) – 1,358%.)

3. Избраният статистически метод за изследване на връзки

За да изследваме дали съществуват статистически доказани връзки между предпочитанията на респондентите към конкуриращи се темпорални форми на глагола в подчиненото изречение в контекст, благоприятстващ настъпване-

то на синтагматична неутрализация, и независимата променлива *вид специалност* на анкетираните, си служим с Хи-квадрат анализ (Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, pp. 117 – 127). Той е избран, защото и независимата променлива *вид специалност* с 3 равнища, и зависимите променливи – *предпочитания на респондентите към конкуриращи се темпорални форми в 14 подчинени изречения* при наличието на контекст с възможна синтагматична неутрализация на темпорални опозиции, имат статуса на качествени променливи (за видовете променливи и подходящите статистически методи за изследване на връзки между тях вж. Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, p. 116).

Когато се прави проверката за наличие или отсъствие на връзка между независима и зависима променлива при Хи-квадрат анализа, се формулира нулева хипотеза, гласяща, че между двете променливи няма статистически значима връзка. Алтернативната хипотеза е противоположна на нулевата и в конкретния случай гласи, че съществуват статистически значими връзки между независимата променлива *вид специалност* и зависимите променливи *предпочитания на респондентите към конкуриращи се темпорални форми в подчиненото изречение в контексти, благоприятстващи синтагматична неутрализация на темпорална опозиция или опозиции* (за всяко от 14-те подчинени изречения).

Съществен момент при проверката на статистическа хипотеза е определянето на риска за грешка α . В социално-икономически изследвания се работи най-често с риск за грешка $\alpha = 0.05$ (Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, p. 117), който приемаме и прилагаме тук. „При проверката на хипотези освен чрез сравняване на емпиричната с теоретичната характеристика, крайният извод може да се направи въз основа на равнището на значимост (Significance)“ (Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, p. 119). Ако равнището на значимост ($P3$) е по-малко от риска за грешка $\alpha = 0.05$, нулевата хипотеза бива отхвърлена и се приема за вярна алтернативната хипотеза за наличие на връзка. За да бъдат надеждни крайните изводи, които се правят въз основа на Хи-квадрат анализите, е необходимо да бъдат изпълнени три изисквания: теоретичните стойности за всяка клетка да не са по-малки от 1; „ако има стойности на теоретичните честоти по-малки от 5, те да не са в повече от 20% от клетките“; „обемът на извадката да е най-малко 50“ (Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, p. 119), а в нашия случай той е многократно по-голям – 3166. Ако бъде доказано наличие на връзка между независимите и зависимите променливи, може да се измери и силата на връзката чрез коефициента на Крамер (K), който трябва да има равнище на значимост (Approximate Significance), по-малко от риска за грешка $\alpha = 0.05$ (Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, pp. 119 – 120). „Условно се приема, че когато той е в граници от 0 до 0,3, връзката е **слаба**, от 0,3 до 0,7 – **средна**, и над 0,7 – **силна**“ (вж. Goev, Boshnakov, Tosheva, Haralampiev & Bozev 2019, p. 119).

4. Анализ на връзките между предпочитанията към конкуриращи се темпорални форми в подчинени изречения в контекст, благоприятстващ неутрализация на темпорални опозиции, и признака вид специалност на респондентите

След извършените Хи-квадрат анализи за изследване на връзки между независимата променлива *вид специалност* на анкетираните 3166 носители на българския език като първи и техните *предпочитания към конкуриращи се темпорални форми на глагола в подчиненото изречение* в 14-те сложни съставни изречения с контекст, благоприятстващ синтагматичната неутрализация на опозиция/-и по темпорални признаци, бяха установени 3 случая с наличие на статистически значима връзка.

Между зависимата променлива *предпочитания на респондентите към конкуриращи се темпорални форми* при избор от предложени варианти в подчиненото обстоятелствено изречение за време в примера *Ще се обадя довечера, когато ... работа* и независимата променлива *вид специалност* се установява статистически значима връзка, тъй като $PZ = 0,0055$ при едностранна критична област. Връзката е слаба: $K = 0,051$ (при негово $PZ = 0,011$). Тъй като минималната теоретична честота е по-голяма от 1 – 2,74; има една клетка с теоретична честота, по-малка от 5, което в проценти прави 8,3% от клетките (т.е. в под 20% от клетките); обемът на извадката е над 50 – 3166 анкетирани, може да се каже, че са изпълнени условията за прилагане на Хи-квадрат анализа. В конкретния случай статистически значимата връзка се изразява в различията в процентите на предпочитанията към възможните конкуриращи се темпорални форми в изречението в зависимост от представеността им в отделните групи според вида на специалността на респондентите. Сред групите на филолозите и на учениците (все още без придобита специалност) са налице малко повече респонденти, избрали формата *свърши* в **С** (съотв. 75,7% и 76,8%), явяващо се вместо **Бпр** при неутрализация на опозициите *следходност* : *неследходност* и *перфектност* : *неперфектност*, в сравнение с процента в групата на нефилолозите (73,5%). В разгледания контекст максимално маркираното **Бпр** (*ще съм свършил/-а* – без неутрализация) е избрано от еднакъв процент филолози (18,3%) и нефилолози (18,3%), но дялът му в избора на учениците (без придобита специалност) е по-нисък (11,6%). Вариантът с **П** (*свършил/-а съм*), явяващ се при неутрализация на опозицията *следходност* : *неследходност*, е предпочетен от 4,4% от филолозите, 6,6% от нефилолозите и 7,1% от учениците, което сочи известно покачване на предпочитанията към **П** в двете групи без специализирани езиковедски познания спрямо тази на филолозите. Процентите за **Б** (*ще свърши*) при неутрализация на опозицията *перфектност* : *неперфектност* в трите обособени групи са съответно 1,7% (при филолозите), 1,6% (при нефилолозите) и 4,5% (при учениците).

Статистически значима връзка между избора на темпорална форма в подчиненото обстоятелствено изречение за начин, въведено със съюза *без да*, в примера *Елена пиеше на компютъра, без да ... клавиатурата* и фактора *вид специалност* на респондентите съществува, тъй като $P3$ е равно на 0,0025 (при едностранна критична област). Връзката е слаба, защото $K = 0,058$ (при негово $P3 = 0,005$). Минималната теоретична честота е по-голяма от 1 – 5,48; няма клетки с теоретична честота, по-малка от 5; обемът на извадката е над 50 – 3166 респонденти, т.е. изпълнени са условията за прилагане на Хи-квадрат анализа. В този пример **И** (*пиеше*) в главното изречение е маркиран с признака *индиректност* и подчиненото изречение е въведено със съюза *без да*, което създава контекст, позволяващ неутрализация на опозицията *индиректност* : *неиндиректност* и замяна на **И** (*поглеждаше*) от **С** (*поглежда*). От табл. 1 се вижда, че много висок процент от всички респонденти са предпочели именно **С** (96,46%), влияние върху което оказва съюзната връзка *без да*. Сравняваме дяловете за избора на **С** в трите обособени групи по специалност, за да проследим в какво се изразява връзката между фактора *вид специалност* и предпочитанията на респондентите при избора на темпорална форма в подчиненото изречение. Наличието на 98,1% сред филолозите, 96% сред нефилолозите и 94,2% сред учениците без специалност, избрали **С** при неутрализация на опозицията *индиректност* : *неиндиректност* в конкретното изречение, показва слабо намаляване на предпочитанията към **С** от групата анкетиран с езиковедски компетентности към групите без специализирани лингвистични познания.

Факторът *вид специалност* е в статистически значима връзка с избора на конкурираща се темпорална форма в подчиненото изречение в примера *Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден ... извън страната*, тъй като $P3 = 0,000$ (при едностранна критична област). Връзката е слаба, тъй като $K = 0,106$ (при $P3 = 0,000$). Изпълнени са условията за прилагане на избрания статистически метод: минималната теоретична честота е по-голяма от 1 – 4,31; има 1 клетка с теоретична честота по-малка от 5 (в проценти това прави 8.3% от клетките, т.е. в под 20% от клетките); обемът на извадката е над 50 – 3166 анкетиран.

От табл. 1 става ясно, че най-голям процент анкетиран са избрали **БвМ** – 74,16%, без неутрализация, макар че контекстът я благоприятства поради изразеност на признака *индиректност* от **И** (*вземаше*) в главното изречение, а на признака *следходност* – от логическата последователност на действията: пътуването е следходно спрямо момента на вземането на лаптопа. Може да се допусне, че високата степен на предпочитане на **БвМ** е резултат от възприемането на подчиненото изречение като изразяващо условие за реализация на действието в главното изречение. Възможността за замяна на *когато* с *ако* без нарушаване на изразяваната семантика в коментирания случай подкрепя това допускане. Случаи, в които с *когато* „наред с темпоралния смисъл може да се изрази и ус-

ловно значение“ за действия, „които са в постоянна хронологическа връзка“, са посочени и в „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис“ (Роров, ed. 1983, p. 359). Аргумент в подкрепа на изказаното допускане е и съпоставката с получените отговори за примерите, в които в подчиненото обстоятелствено изречение, въведено с *когато*, се изразяват темпорални отношения: сред конкуриращите се темпорални форми в тях преобладава изборът или на немаркирания с признака *следходност* **И** (*закъсняваше* – 49,53%) в задача за създаване на форма на посочения в скоби глагол за изречението *Иван винаги се обаждаше, когато (закъснявам) след работа*, в което предпочитанията към **БвМ** (*щеше да закъснее* – без неутрализация) са с много по-малък дял (18,64%), или на максимално немаркираното **С** (*свърши* – 74,23%) – в задача за избор от предложени форми за сложното съставно изречение *Ще се обади довечера, когато ... работа* (вж. табл. 1).

Предпочитанията към максимално маркираното **БвМ** (без неутрализация) преобладават и в трите обособени групи в зависимост от вида специалност на респондентите. Най-висок е дялът им сред филолозите (77,7% от тях), следвани от нефилолозите (74,2% от тях), а открито по-малък е при учениците без придобита специалност (53,5% от тях). Формата *ще пътува* (**Б** при неутрализация на опозицията *индиректност : неиндиректност*) присъства най-слабо в отговорите на филолозите (9,8%) в съпоставка с тези на нефилолозите (16,1%) и на учениците (20%). Формата в **И** (*пътуваше*) при неутрализация на опозицията *следходност : неследходност* е избрана от 9,2% от филолозите, 7,2% от нефилолозите и 21,9% от учениците. Вариантът *пътува* (**С** при неутрализация на опозициите *следходност : неследходност* и *индиректност : неиндиректност*) е най-рядко избран: 3,3% от филолозите, 2,5% от нефилолозите и 4,5% от учениците. Анализирания данни сочат, че сред учениците съществува относително най-висок процент предпочитащи темпорални варианти, резултат от синтагматична неутрализация, след тях се нареждат нефилолозите, а накрая – филолозите. Може да се каже също, че сред респондентите с езиковедски познания, в сравнение с нефилолозите, има малко по-висок процент родноезикови носители, вероятно възприемащи подчиненото изречение *само когато на следващия ден ... извън страната* като изразяващо условие, докато сред учениците дялът им е най-малък на фона на другите две групи.

5. Заключение

Прилагането на Хи-квадрат анализа за изследване на връзки между независимата променлива *вид специалност* на респондентите и зависимите променливи *предпочитания към конкуриращи се темпорални форми в подчиненото изречение* при наличие на контекст, благоприятстващ синтагматична неутрализация на темпорални опозиции (общо за 14 сложни съставни изречения), доказва, че статистически значима връзка съществува в 3 случая с изпълнени изиск-

вания за надеждност на крайните изводи при прилагане на Хи-квадрат анализа. Те се отнасят до задачи за избор от предложени конкуриращи се темпорални варианти в подчиненото изречение. Най-честата причина за ненадеждност на крайните изводи от Хи-квадрат анализа при задачите за самостоятелно създаване на темпорална форма на посочен в скоби глагол в подчиненото изречение и при някои от задачите за избор от предложени форми произтича от обстоятелството, че в такива случаи в масивите съществуват повече от 20% клетки със стойности на теоретичните честоти, по-малки от 5, което се дължи на по-големия брой на възможните категории на променливите (вж. Goev, Boshnakov, Tosheva, Naralampiev & Bozev 2019, p. 119). В случая това са темпоралните варианти, чийто брой не е един и същ в отделните подчинени изречения: в някои от тях той е по-голям. Поради това в такива подчинени изречения отговорите с някои от възможните темпорални варианти имат незначителен дял сред предпочитанията на респондентите, изследвани като зависими променливи (срв. в табл. 1 дяловете на отговорите с предпочетени темпорални форми, изчислени в проценти за всяко от 14-те изречения).

За контекста в примера *Ще се обадя довечера, когато ... работа*, благоприятстващ замяната на **Бпр** от **С** в подчиненото обстоятелствено изречение за време поради синтагматична неутрализация на опозициите *следходност : неследходност* и *перфектност : неперфектност*, което е доминиращият избор във всички групи по признака *вид специалност*, може да се каже, че сред учениците без все още придобита специалност и сред филолозите има малко повече предпочели максимално немаркираното **С** в съпоставка с нефилолозите. В групата на учениците обаче, в сравнение с групите на филолозите и на нефилолозите, изборът на максимално маркираното **Бпр** (без неутрализация) е с по-малък дял, а дялът на предпочитанията им към другите форми с реализирана неутрализация (**П** – с неутрализация на опозицията *следходност : неследходност*, и **Б** – с неутрализация на опозицията *перфектност : неперфектност*) е относително по-голям.

За сложното съставно с подчинено обстоятелствено изречение за начин *Елена пиеше на компютъра, без да ... клавиатурата*, благоприятстващо замяната на **И** от **С** при неутрализация на опозицията *индиректност : неиндиректност*, статистически доказаната връзка се изразява в относително намаляване на процента избрали **С** от групата със специализирани лингвистични познания към групите без езиковедска подготовка.

При подчиненото обстоятелствено изречение, въведено със *само когато* в примера *Тя вземаше лаптопа от офиса само когато на следващия ден ... извън страната*, и в трите обособени групи преобладават предпочитанията към максимално маркираното **БвМ** (без неутрализация), като дялът им сред представителите на учениците е открито по-нисък в сравнение с разпределението им в другите две групи. Както бе изтъкнато, това подчинено изречение вероятно се

схваща от повечето анкетирани като изразяващо условие при наличие и на отговори, говорещи за темпорална интерпретация при настъпила неутрализация. Междугруповите различия, свързани с вида специалност, се състоят в това, че сред респондентите със специализирани езиковедски познания има сравнително по-голям процент, вероятно възприемащи го с такъв семантичен нюанс, в съпоставка със съответния процент в групата без специална езиковедска подготовка и особено спрямо тази на учениците (все още без придобита специалност).

Следващият етап от изследванията обхваща анализи на връзките между другите включени в анкетното проучване социално-демографски характеристики на респондентите и предпочитанията им към конкуриращи се темпорални форми в подчинени изречения при наличието на контекст, благоприятстващ синтагматична неутрализация на опозиции по темпорални признаци.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

NOTES

1. Вж. представянето и коментарите на мненията у Алексова и кол. в *Български език и литература*, кн. 5, 2024.
2. Вж. анализите на резултатите от получените отговори без или със неутрализация на темпорални опозиции за всички 14 изречения и техните количествени разпределения у Алексова и кол. в сп. *Български език и литература*, кн. 5, 2024.
3. В статията са приети следните съкращения: **С** – сегашно време, **Ао** – аорист, **Б** – бъдеще време, **П** – перфект, **Бпр** – бъдеще предварително време, **И** – имперфект, **БвМ** – бъдеще време в миналото, **Пл** – плусквамперфект, **БпрвМ** – бъдеще предварително време в миналото.

ЛИТЕРАТУРА

- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1976. Българските глаголни времена като система. В: ПАШОВ, П. & НИЦОЛОВА, Р. (съст.) *Помагало по българска морфология. Глагол*, с. 224 – 229. София: Наука и изкуство.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013а. Характерът на морфологическите опозиции и организацията на многочленните системи. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избра-*

- ни студии и статии по езикознание, с. 31 – 54. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013b. Критериите за насоката на субординацията между членовете на граматическите опозиции. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 67 – 99. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 2013c. Отношения между членами языковых корреляций. В: ГЕРДЖИКОВ, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*, с. 100 – 112. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- ГОЕВ, В.; БОШНАКОВ, В.; ТОШЕВА, Е.; ХАРАЛАМПИЕВ, К. & БОЗЕВ, В., 2019. *Статистически анализ в социологически, икономически и бизнес изследвания*. София: Издателски комплекс – УНСС. ISBN 978-619-232-172-7.
- НИЦОЛОВА, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.
- ПАШОВ, П., 1999. *Българска граматика*. София: Издателска къща „Хермес“. ISBN 954-459-653-4.
- СТОЯНОВ, С., (гл. ред.), 1983. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на Българската академия на науките.

REFERENCES

- GERDZHIKOV, G., 1976. Balgarskite glagolni vremena kato sistema. V: PASHOV, P. & NITSOLOVA, R. (sast.). *Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol*, pp. 224 – 229. Sofia: Nauka i izkustvo.
- GERDZHIKOV, G., 2013a. Harakterat na morfologicheskite opozitsii i organizatsiyata na mnogochlennite sistemi. V: GERDZHIKOV, G. *Избрани студии и статии по езикознание*, pp. 67 – 99. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- GERDZHIKOV, G., 2013b. Kriteriite za nasokata na subordinatsiyata mezhdu chlenovete na gramaticheskite opozitsii. V: GERDZHIKOV, G. *Избрани студии и статии по езикознание*, pp. 31 – 54. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.
- GERDZHIKOV, G., 2013c. Otnosheniya mezhdu chlenami yazykovykh korrelyacij. V: GERDZHIKOV, G. *Избрани студии и статии по езикознание*, pp. 100 – 112. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-3528-3.

- GOEV, V.; BOSHNAKOV, V.; TOSHEVA, E.; HARALAMPIEV, K. & BOZEV, V., 2019. *Statisticheski analiz v sotsiologicheski, ikonomicheski i biznes izsledvania*. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS. ISBN 978-619-232-172-7.
- NITSOLOVA, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-954-07-2738-7.
- PASHOV, P., 1999. *Balgarska gramatika*. Sofia: Izdatelska kashta „Hermes“. ISBN 954-459-653-4.
- STOYANOV, S., (gl. red.), 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologia*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite.

RELATIONSHIPS BETWEEN THE PREFERENCES OF BULGARIAN RESPONDENTS TO COMPETING TEMPORAL FORMS IN SUBORDINATE CLAUSES IN CONTEMPORARY BULGARIAN AND THE FACTOR TYPE OF SPECIALTY

Abstract. The publication presents and analyzes the results of studies aiming to establish statistically significant relationships between the factor *type of specialty associated with the presence or absence of specialized linguistic knowledge* (determined as independent variable) and the *preferences* of 3166 Bulgarian native speakers as to *competing temporal forms of verbs in subordinate clauses* (determined as dependent variables), when the context in 14 complex sentences with subordinate relative clauses or with subordinate adverbial clauses of time, of condition or of manner favors the occurrence of syntagmatic (contextual) neutralization of oppositions in temporal features forming the meanings of tenses in contemporary Bulgarian.

Keywords: contemporary Bulgarian; verb tense; main and subordinate clause; syntagmatic (contextual) neutralization; chi-square test; socio-demographic factors; type of specialty; perceptual linguistics

✉ **Prof. Krasimira Aleksova, DSc.**

ORCID iD: 0000-0003-3205-9958

WoS Researcher ID: AAA-9132-2021

Sofia University

Dr. Danka Apostolova, Assoc. Prof.

ORCID iD: 0000-0002-0629-0411

WoS Researcher ID: ACI-3809-2022

Sofia University